

ЖИТЕЙСКИ РАЗКАЗИ, ГРАНИЧНА РЕАЛНОСТ И ПОЛИТИЧЕСКА КОНЮНКТУРА

Мира Маркова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Неумолимата политическа реалност често преобръща човешките съдби, без да отчита личните желания и стремежи на хората. Тогава „животът на границата“ или „животът между границите“ става обичайно явление. Динамичните трансформации в човешкия живот, предизвикани от такива причини, са представени през призмата на личната съдба на две значими фигури от българската обществена действителност от средата на XX век – Есто Везенков и Боян Михайлов.

Keywords: identity; life story; refugee; political conjuncture

Неумолимата политическа реалност често преобръща човешките съдби, без да отчита личните желания и стремежи на хората. Тогава „животът на границата“ или „животът между границите“ става обичайно явление. В това отношение Балканите са един от най-динамичните европейски региони, където политическите обрати, особено през двадесетото столетие, поставят много хора пред дилемата на безвъзвратния избор. Историята на Балканите буквално „произвежда“ граници от най-различно естество – политически, етнически, културни, икономически. Според социолога Анна Кръстева границите на Балканите имат значение, те са по-скоро твърди и изключващи вместо включващи (Krusteva, 2012: 100). Балканските граници са допълнително заздравени и усилены от причисляването им не към „студени“ политически фактори, а към „горещи“ идентичностни принадлежности (Krusteva, 2012: 100). Подобна констатация се потвърждава и от С. Андреев, който застъпва тезата, че при балканските страни държавните граници са вкоренени в едно субнационално и локално ниво на идентичности (Andreev, 2004: 383). В съвременния свят на бързо развиваща се и бързо променяща се културна реалност Балканите продължават да формират „една друга Европа“, където неологизмите *bordering*, *ordeding*, *othering*¹⁾ са част както от всекидневието, така и от политическата реалност. Понятията „територия“, „власт“, различие“, „другост“ са значими елементи от мисленето на човека от Балканите. Една от основните причини се корени във факта, че дър-

жавите на Полуострова са в сложни отношения с етническите идентичности, които често пресичат политическите граници (Krusteva, 2012: 104) и превръщат „другостта“ в особено значима и (в повечето случаи враждебно) непреодолима.

Настоящото изложение е посветено на личната история (и драма) на онези хора, които остават незабелязани от „голямата история“. Разгледаните житейски разкази разкриват взаимоотношенията (и влиянията) между индивидуалния житейски път и политическата конюнктура. Чрез разказите се поставя акцент върху съдбата на българите от региона на Босилеградско и Царибродско, дн. Димитровград, в Република Сърбия. Тези територии след Първата световна война са откъснати от България и предоставени на Югославия. Днес през тях минава българо-сръбската граница – политически мотивирана (от Великите сили), но културно и етнически незащитима (разбира се, в периода на нейното установяване).

Съдбата на отделния човек (наричан нерядко „обикновен човек“) привлича изследователя, доколкото дава възможност да се потърси мястото на човека в историята с неговите желания, стремежи, успехи и несполуки. Чрез този подход се откроява връзката между глобалния исторически процес, реалната действителност, локалната идентичност и моделите на локалната общност. Житейските разкази дават възможност да се разберат поведението на хората и техните позиции, предизвикани от ключови исторически събития. Така индивидуалната история се превръща в не по-малко ценна от официалната – дело на професионалистите. Индивидуалната история разкрива човешкото лице на обективната (професионалната) история. Отделните съдби и преживени житейски практики са опит да се неутрализират забравата, отричането на миналото и налагането на живот единствено в настоящето, т.е. на *живота за мига*. При този подход от значение е не фактологичната точност на събитията в предложените разкази, а емоционално преживените повратности на историята и личното отношение към тях. Онова, което трябва да търсим в този тип житейски разкази, е по-скоро утаеният опит и това, което стои зад гърба на разказващия, оформяйки наратива в една определена и свързана с настоящето културна матрица (Galabova, 2008: 116). Наративът подпомага документалния подход на историята, за да се изгради съвместно по-пълна картина на отминалото време, което чрез съдбите на хората има отношение и към настоящето.

Така според австрийския антрополог Герт Дресел се поставя акцент върху многообразието от кръгове за обсъждане на житейски истории като един вид съвременно историко-етнологично изследване на пространството „у дома“ (Dresel, 1996: 121). Микроисториите разкриват цялата плетеница от отношения, представи, поведения, манталитети, начини на мислене, ритуали, форми на комуникация, като очертават тяхното структуриращо въздействие. Чрез микроисториите се прави опит за една *histoire totale*, защото именно тя се стреми към реконструкцията на окултурения социум. В резултат микроскопският поглед може да бъде съпоставен и анализиран в контекста на макропроцесите (Dresel, 1996: 87 – 96).

Първият акцент от изложението се фокусира върху съдбата на българския журналист и общественик Есто Везенков. Роден в с. Поганово (Царибродско). След 1919 г. неговото семейство е подтикнато към принудително изселване от родните места. Заселва се в София, където първоначалните притеснения са големи и както самият Есто Везенков посочва, „когато дойдохме в София, бяхме неопитни и изплашени“ (Vezenkov, 2009: 23).

Историята и политическата конюнктура отреждат на героя съдбата на бежанец. Гражданската му позиция и личната му съдба го правят съпричастен към живота на всички бежанци от онази епоха. Разбира се, най-голямо внимание и място в цялостната му дейност заема съдбата на българите от т.нар. Западни покрайнини. Тяхната мълчалива или реална съпротива от двете страни на границата срещу решенията на Ньойския договор (подписан на 27 ноември 1919 г. и уреждащ отношенията между България и страните от Антантата) поставя на дневен ред въпроса за принудителното емигрантство, за носталгията, за измеренията на патриотизма. Не по-малко значим е проблемът за мястото на бежанеца в големия град, за неговата адаптация и изграждането на стратегии за оцеляване.

Героят на този разказ е особено активен през 30-те години на XX век. Завършва Трета софийска мъжка гимназия, участва в дейността на бежански дружества, пише дописки за различни вестници, свързва се с клуб „Родна авиация“ и накрая печели конкурс в прощаващото тогава Радио София, с което свързва и професионалната си съдба. Първите радиопредавания в България започват през 1935 г. Скоро след това Радиото се превръща в най-масовата информационна, образователна и дори възпитателна агенция, която прераства в неформална институция. Есто Везенков се издига до ранг програмен директор и по този начин определя насоките за популяризацията на българската история и култура. Безспорно бежанските проблеми остават за него винаги злободневни. През целия си живот не престава да насочва общественото внимание към хората, които, подгонени от войни и политики, търсят спасение и нова адаптация, развиват носталгия по родния край и естествено изграждат идиличен образ на безвъзвратно изгубените земи. Темата е актуална, защото бежанците са фактор в българската действителност, особено в годините след Първата световна война, не само с физическото си присъствие и стопанските проблеми, които битието им поражда, но и като елемент от емоционалната структура на времето (Vezenkov, 2009: 28).

След политическите промени в България, настъпили през 1944 г., Есто Везенков е обвинен във „фашистка пропаганда“ и хвърлен в затвора, където престоява две години. После с петното „неблагонадежден“ в досието води трудно съществуване, но не прави компромис със съвестта си, доказвайки, че човек може да живее достойно и в недостойни времена.

Изборът да бъдат бежанци, направен от семейството на Есто Везенков, е предприет от мнозина в защита на своята национална идентичност. След 1918 г. в София около 70 хил. бежанци са настанени в стари вагони, в палатки на

полето (Stanev, 2005: 22). Общата съдба на бежанците ги свързва помежду им. Те изграждат землячества на много широка основа без значение дали са западнопокрайнци, тракийци, македонци или добруджанци. Може би едва разочарованията на Втората световна война разкъсват връзките между тях и ги изолират един от друг. Статутът *политически бежанец* в международно-правен аспект е определен чак от Женевската конвенция от 1951 г. Реално всички онези българи, които след Първата световна война окончателно са прогонени от родните си места, могат да разчитат преди всичко на личната си инициатива, познанства и локални общностни връзки и частично на мерките, предприети от българската национална държава, но без да имат реален статут на бежанци. Така измеренията на проблема са наистина огромни.

Крайните западни софийски квартали „Банишора“, „Три кладенци“, „Булина ливада“, „Царибродски“, „Коньовица“, населени предимно с бежанци, до 40-те години на XX в. са обиталище на градската беднота. Тези квартали обаче имат своя физиономия. По своему те са уникални, съответстващи на динамиката на времето, живеещи с пулса на събитията, особено от 20-те – 30-те години на XX век. Махалата и улицата най-вече възпитават младите хора от тези квартали. Те ги обединяват в определени локални общности със свои вътрешни правила, организация, ценности. Не без основание Есто Везенков посочва, че младите хора от тези квартали са носители на „чистия патриотизъм“ (Vezenkov, 2009: 39), имат силно изявена гражданска позиция и често посвещават съществуването си на каузата на националното обединение. Като илюстрация могат да бъдат приведени и други житейски истории освен вече споменатата.

Така например авторитетният български юрист Боян Михайлов има също съдба на бежанец, изпълнена с вътрешни противоречия, терзания и повратности. Семейството му не се изселва от Царибродско веднага след като тези земи са предоставени на Югославия. Баща му е поборник от Първата световна война. Участник в героичния Драгомански полк, раняван в лицето, награден с орден за храброст. Дядо му обаче не може да остави родните краища и забранява на семейството да се изселва. Когато децата порастват, ситуацията се променя. Големият син минава границата, установява се в София и става шивач. Малкият син, който е герой на тази история, расте раздвоен между средата, която намира в училището в Пирот, и онова, което слуша и възприема в семейството си. Един ден в началото на 30-те години бащата натоварва една волска каруца и се отправя по пътя към София. *На Драгоман обаче няма арка и фанфари, а митничарите се оказват – важни и ограничени* (Vezenkov, 2009: 47). Спират човека и искат да плати висока такса за носеното от него буренце с ракия. Човекът няма пари и обяснява, че е поборник от Първата световна война. Това не трогва чиновниците и те държат на своето. Когато наистина се убеждават, че човекът не може да плати, митничарите изливат ракията на прашния път. Огорчението и обидата са огромни. Чиновниците от двете страни на границата се оказват еднакви.

Младежът остава разочарован и търси истината, за да се опре на нея. До края на живота си остава раздвоен. Не осъжда никого. Обвинява политиката и търси да си обясни нещата с нравите на „пещерните“ балкански люде (Vezenkov, 2009: 49).

Тази поучителна история е показателна за драмата на бежанците. В много отношения те остават неразбрани и изолирани. „Границата“ сякаш белязва битието им, а историята е безкрайно жестока към тези обикновени хора. Целият им живот минава на предела, в съмнение и търсене.

Други хора обаче никога не прекриват границата и прекриват живота си в различно културно обкръжение, между компромиса и паметта на дедите си.

Западните покрайнини (т.е. районите на Босилеградско и Царибродско) са чужди за сръбската култура земи (преди Първата световна война там въобще не живеят сърби), затова новите им владетели хвърлят много усилия за промяна на „културната карта“ на региона. Двадесетте години на XX в. са едно от най-тежките десетилетия в българо-сръбските отношения. През този период са затворени 138 български начални училища, 2 гимназии, 6 прогимназии²⁾. Закрити са различни български културни дружества. На ежедневно посегателство е подложено обикновеното население³⁾, респонденти посочват, че *дори като жънхеме, не смеехме да се обърнем с лице към България, за да не ни обвинят в шпионаж*. Целенасочено е ликвидирана и българската интелигенция. В тази връзка е достатъчно споменаването на имената само на видните босилеградчани Йордан Захариев и Емануил Попдимитров, които напускат родните си краища, за да спасят живота си. Независимо че сръбската политическа доктрина официално признава наличието на българско малцинство.

Съвсем естествено, провежданата през годините целенасочена политика за културна подмяна дава своите резултати. Много хора с български произход, които остават по родните си места, изпитват известен страх да декларират идентичността си. Някои от тях възприемат като компромис т.нар. югославска идентичност. Други – наименованието и особеностите на етнографската група от региона (шопи). От 50-те години в сръбската политика е в сила и изфабрикуваната теория за „шопската нация“. Особено за Царибродско и днес сред хора с български произход може да се чуе обяснението: *тук сме особена порода хора – смесица между българи и сърби, шопи ни викат. Немаме ние вера и народност*.

И днес за българите от Царибродско естественият притегателен градски център с икономическа значимост е София, отстояща само на 80 км, а съответно за босилеградчани това е Кюстендил, намиращ се на около 20 км. Екологичната ниша естествено поражда икономическа връзка между големия град и периферните му райони от близкия хинтерланд. Неумолимата историческа действителност прекъсва обаче тази връзка, установявайки нови политически граници, които са пречка за нормалното икономическо развитие на пограничните райони. Компромисите продължават и днес. Като прибавим силното влияние на югофолка и близостта на традиционната сръбска и бъл-

гарска обредна система, в много отношения обезличаването на българите от пограничните райони е факт въпреки активната дейност на местните български дружества, особено през последните десетилетия.

Настъпилото политическо затопляне в отношенията между България и Сърбия е опит за реабилитация на обикновените хора, живеещи от двете страни на границата.

Представените житейски разкази налагат някои обобщения, отчитайки техните типологични характеристики. На първо място, тези разкази принадлежат само на мъже, което определено има своите специфики. Мъжкият спомен е по-ориентиран към важни политически и социални събития. Много често той е в първо лице, единствено число, като по този начин се поставя акцент върху говорещото лице и неговата гледна точка. В своите разкази мъжете са винаги политически ангажирани, като политическите им пристрастия накъсват хода на изложението. Мъжете търсят оправдание за едно или друго свое действие в развитието на глобалния исторически процес. Конкретните исторически параметри са друга отличителна черта на мъжкия разказ. Времето има реални исторически измерения, свързани с политически, международни и общонационални значими събития: *...преди Първата световна война; след подписването на Ньойския договор; през Втората световна война; след 9 септември 1944 г.* (установяването на комунистически режим в България).

В своите разкази мъжете залагат признаването на авторитети и спазването на йерархия – в семейството, в групата, в общността. В рамките на семейството е неоспорим авторитетът на бащата (дори разказващият да не е съгласен с позицията на бащата, тази позиция е приемана без възражения). До голяма степен това е остатък от патриархалните традиции, доминиращи във възпитанието на българите почти до средата на XX век. Трябва да се отчете и фактът, че представените разкази принадлежат на хора, произлизащи от село, където зачитането на бащината воля е общовалидна норма. В групата най-често е с авторитет онзи, който доминира с физическа сила или чрез специфични умения. В обхвата на общността водещи са житейският опит и съответното социално положение. Важен показател е и възрастта. Авторитетът на възрастните хора е неоспорим. Факт, който остава константна категория независимо от промяната на ценностите през различни исторически периоди.

Безспорно повтарящ се мотив в мъжките разкази е отношението към историята, обвързана винаги с националната идентичност. В мъжкото повествование разказващият винаги дава оценка на историческата ситуация, интерпретира важни исторически събития. Тук от значение е и фактът, че представените истории принадлежат на бежанци, които имат особена менталност. Чрез „припознаването“ и интерпретирането на историята те поддържат стабилна своята идентичност, общуват успешно както със своята локална общност, така и със своята държава (Markova, 2011: 167).

Представените разкази поставят и въпроса за зависимостта на обикновения човек от драстичните промени, които настъпват в хода на историческото битие. В този контекст според Владимир Пенчев биографичните наративи представляват особена класификационна единица (Penchev, 2008: 41), като автобиографията не е просто разказ, тя е философия.

Динамиката на двадесетото столетие предизвиква срыв на политически системи, установи нови политически граници и провокира миграционни движения от различно естество. Бежанците са принудителни мигранти и тяхната съдба поставя редица въпроси пред изследователя, отнасящи се за ролята на обективната историческа реалност, за мястото на човека в историята, за неговите желания, стремежи, търсения, за обвързаността между индивидуалния житейски път и политическата действителност. Личните истории на бежанците реабилитират стойността и значимостта на индивидуалната история в общия процес на общественото развитие. По думите на един от героите на представените житейски разкази, *каквото и развитие да претърпи светът, ние сме длъжни да помним. И доброто, и лошото. За да бъдем народ с минало, колкото и противоречиво да е то*. Когато миналото присъства, в настоящето се поражда специфично възприятие на съвременността. Особено днес, когато съвременната ситуация на Балканите и в света отново направи актуална темата за бежанците, макар и проблемът да е породен от по-различно естество.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Формиране на граници, на ред, на другост – заглавие на Henk van Houtum, Ton van Naerssen 2002, цит. по Кръстева, 2012.
2. Виж по-подробно „Българите от Западните покрайнини“ (1878 –1975). 2005: – В: Архивите говорят. Т. 35. София.
3. Пак там, 255.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Vezenkov, E. (2009). *Chastitsa ot istinata za tsyaloto: spomeni na zhurnalista*. Sofia: Gutenberg [Везенков, Е. (2009). *Частича от истината за цялото: спомени на журналиста*. София: Гутенберг].
- Galabova, N. (2008). Razkazano i nedoizkazano: spomeni ot Angliyskata gimnazia v Sofia (1964- 1969). *Balkanistichen forum*, № 1 – 2, 115 – 123 [Гълъбова, Н. (2008). Разказано и недоизказано: спомени от Английската гимназия в София (1964 – 1969). *Балканистичен форум*, № 1 – 2, 115 – 123].
- Dresel, G. (1996). *Istoricheska antropologia. Vavedenie*. Mezhdunaroden universitetski seminar za balkanistichni prouchvania i spetsializatsii

- kam Ugozapaden Universitet „Neofit Rilski”. Blagoevgrad [Дресел, Г. (1996). *Историческа антропология. Въведение*. Международен университетски семинар за балканистични проучвания и специализации към ЮЗУ „Неофит Рилски“. Благоевград].
- Krasteva, A. (2012). Granitsi i globalizatsia: Balkanski dilemi. *Sotsiologicheski problemi*, 1 – 2, 86 – 112 [Кръстева, А. (2012). Граници и глобализация: Балкански дилеми. *Социологически проблеми*, 1 – 2, 86 – 112].
- Markova, M. (2011). *The local urban cultures*. Ruse: University Press [Маркова, М. (2011). *Локалните градски култури*. Русе: Университетско издателство].
- Penchev, V. (2008). Migration as text. Research and autobiographical resources. *Balkan Forum*, No 1 – 2, 40 – 54 [Пенчев, Вл. (2008). Миграцията като текст. Изследователски и автобиографични ресурси. *Балканистичен форум*, № 1 – 2, 40 – 54].
- Stanev, V. (2005). Bezantsite. – Vav: Familnata istoria i prevratnostite na XX vek. Chetvarti natsionalen istoricheski konkurs. Sofia, 21 – 22 [Станев, В. (2005). Бежанците. – Във: *Фамилната история и превратностите на XX век. Четвърти национален исторически конкурс*. София, 21 – 22].
- Andreev, S. (2004). The border in Southeast Europe – democratic legitimacy and security issues in an enlarging European Union. – In: *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol.4, № 3, 379 – 398.

LIFE STORIES, BORDER REALITY AND POLITICAL CONJUNCTURE

Abstract. Political reality often changes human life. It gives opportunity to make unchangeable choice. Life on the border or between two borders sometimes becomes a habitual event. The dynamic transformations in human life are presented through the prism of the personal fate of two significant figures of the Bulgarian public life from the middle of the XX century - Esto Vezekov and Boyan Mihailov.

✉ **Dr. Mira Markova, Assoc. Prof.**

Department of Ethnology

Faculty of History

University of Sofia

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: mira_markova@hotmail.com